

Maa kuusta nähtynä

Käsitehistoriassa on aina kannettu huolta ilmaisevien sanojen merkityksen säilymisestä. Vaikka kielet elävät omaa dynaamista elämäänsä, silloin tällöin on ollut hyväksi muistuttaa, että monilla ilmaisuilla on tärkeitä merkityksiä, joita ei kannata hukata vain sen tähden, että demokratian tai laiskuuden nimissä ei välitetä kielen rapautumisesta. Runoilijat ovat aina olleet tärkeitä sanojen elämässä, kun sen sijaan puolioppineet ihmiset ovat olleet sanojen suurin vaara, heillä kun on ollut tottumusta sanankäytöstä vaikka ehkä sanottavaa vähemmän. Nykyisenä aikana, kun kokonaisia kansoja nopeassa tahdissa tehdään oppineiksi, kieli alkaa olla todella suuressa vaarassa. Ihmiset eivät ehdi oppikiireiltään miettiä puhumaansa, eivät sisällön eivätkä muodon kannalta. Niinpä kielitoimistot ja akatemit joutuvat ”hyväksymään” kammottavia kielimuotoja, ”koska ne ovat niin yleisessä käytössä”, ikään kuin nämä toimistot olisivat olemassa sitä varten.

Akateemisessakin maailmassa on alkanut ilmeisen johdonmukainen sanan syöminen. Yhä useammat vuosisatoja suojellut ilmaukset alkavat esiintyä yhteyksissä, joissa on varsin vaikea nähdä niiden merkityksiä. Assosiatiivinen ja tuntemuksiin (ehkä tunneälyyn) perustuva tapa lähestyä käsitteitä ja niiden nimiä on saanut aikaan, että useimmat sanat voivat yhdyssanoissa tarkoittaa mitä tahansa, mitä kirjoittaja niiden tahtoo tarkoittavan, ja yhä useammin on myös niin, että lukija vaatii itselleen oikeutta ymmärtää tekstien sanat niin kuin hänestä ”tuntuu”.

Tämä moniarvoisuus saattaisi olla myönteistä, jos se johtaisi meidät taas miettimään, mitä sanat tarkoittavat ja siten palauttaisi sanoille ja käsitteille mahdollisimman läheisen yhteyden. Tällä tavallahan me tulisimme haastetuiksi yhä tarkempaan sanankäyttöön ja rakentavasti kontrolloisimme toisiamme.

Nykyinen tilanne on kuitenkin kovin toisenlainen. Paljo kirjoittaminen ja opettaminen, kouluttaminen ja esteetön (estoton) tekstien levitys verkoissa ja monisteina tekee kaikki käsitekriittiset yritykset mahdottomiksi. Ihmiset lukevat pääasiassa vain oppitekstejä (oppikirjoja, oppimoneita, työkirjoja, ohjeita ja kuvauksia) ja siten kenenkään

käyttäjän eteen ei koskaan tule keskustelu, jossa pohdittaisiin sanoja ja käsitteitä. Kun koulutettavat ovat yhä laiskempia ja kiireisempiä, tärkeäksi tulee puhua tavalla, jota ei tarvitse selittää kahta kertaa, ja jossa juuri vastaanoton tuntemukset ja vastaanottajan mahdolliset assosiaatiot ovat ikään kuin etukäteen varmistetut: sana menee perille vaikkei tarkoittaisikaan mitään.

Kasvatustieteellisissä käytännöissä on esiintynyt jo jonkin aikaa ihmeellinen sana ”käyttöteoria”, joka on herättänyt monen huomion. Kirjoista ja prujuista löytyy sanalle mitä erilaisimpia määrittelyjä, mutta määrittelyt ovat niin kirjavia, että määrittelyä ei synny. Sanassa kiinnittää erityisesti huomiota sen rikkaus: siinä on yhdistetty – vihdoin ja viimein – teoria ja praxis, joita niin kauan pidettiin toisilleen vihamielisinä. Käyttöhän on ilmeistä praksista. Sana siis voisi tarkoittaa teoriaa praksiksesta, jolloin siinä olisikin jokin tolkkua: se voisi olla esimerkiksi kuvaus Aristoteleen jaottelusta, jossa teoria on yksi praksiksen tulkintatapa silloin, kun ollaan kiinnostuneita poiesiksesta.

Mutta määrittelyt, joita sanalle annetaan, eivät tue tällaista lukutapaa. Kyseessä ei ole teoria ollenkaan, sillä useimmat määrittelijät toteavat, että käyttöteoria voi olla (tai on aina) tiedostamaton. Tiedostamaton taas on erääseen psykologiatieteen uskomusjärjestelmään kuuluva kuvaus jostakin, joka on ja vaikuttaa mutta ei ole tiedetty eikä nähty. Teoria taas tarkoittaa, että jotakin asiaa on katseltu sen verran etäämmältä, että se on näkynyt suhteellisen kokonaisena ja ikään kuin skemaattisena. Tällainen ei millään voi olla tiedostamaton. Käyttöteoriaan liittyy myös, että se on ”kaikkien arkisten toimintojen, esimerkiksi opettajuuden, taustalla”. Teoria ei ole minkään taustalla, koska on edessä: siihen nähden voidaan tulkita toimintaa mutta teoria ei synnytä toimintaa ilman, että sitä tulkitaan.

Kun käy läpi kymmenkunta kirjaa ja kuutisenkymmentä internet-sivustoa, joilla esitellään ”käyttöteoriaa”, voi tulla vain yhteen tulokseen. Sana on tullut tarpeeseen mutta sen luoja on pahasti erehtynyt ottaessaan käyttöön niin vaikiintuneet ja jo selvästi hahmottuneet sanat kuin ”käyttö” ja ”teoria”. Ilmauksen myöhemmät käyttäjät ovat olleet

yhtä sokeita luullessaan, että sanoja voi käyttää miten mieli. Ketään ei tietenkään vedetä vastuuseen eikä kukaan joudu muuttamaan tapojaan, mutta tämä uusi teoria on naula siihen arkkuun, johon teoriaa on jo muutenkin tungettu.

Uudessa koulutuspolitiikassa on korostettu käytännönläheisen, praktisen ja toimintaan sidotun oppimisen merkitystä. Toisella puolen on nähty teoreettinen ja kirjallinen oppimistapa. Samaan hengenveetoon on tosin muistutettu, että ”mikään ei ole niin käytännöllistä kuin teoria”, millä on ehkä tarkoitettu ”käyttöteoriaa”. Tämä puhe on ollut hyvä astinlauta opetukseen ja koulutukseen, jossa siirretään vakiintuneita ja hyväksi havaittuja käytäntöjä sukupolvelta toiselle ilman, että missään vaiheessa edes käydään muualla, esimerkiksi katsomassa kauempaa, jotta tutut asiat saisivat näyttäytyä uudessa perspektiivissä ja selvempinä.

Kun yhtäaikaa pyritään hämärtämään teoria-sanan merkitys ja pannaan kaikki paino yksittäisten matkittavien toimintojen oppimiseen, puhutaan tiedostamattomasta teoriasta ja kutsutaan ihmisen arkitottumuksia teorioiksi, on selvää, että teorian tavatessaan ja teoreettista ajattelua tarvitessaan uusi puolisivistynyt on kykenemätön tunnistamaan mitään. Hän voi hapuilla oman tiedostamattomansa (mikäli nyt sellaista on) ja banaalien psykologisten yleistysten suossa saamatta koskaan sitä, mitä varten koulutus on, nimittäin vapautumista ennakkoluuloistaan, kuvitelmistaan, uskomuksistaan yrittäessään katsella asioitaan vähän kauempaa.

Uuden sanan ja siihen liittyvän viisauden luoja ovat päättäneet, että ihmisen paikka on siinä, mikä hänelle on sattunut lankeamaan, ja siitä hänen on rakennettava teoriansa, joka onkin sitten vain hänen. Tämä on luultavasti armonisku jo muutenkin henkiihieverissä olevalle Valistuksen emansipaatiolle. Ehkä me todellakaan emme tarvitse emansipaatiota vaan käyttöteoriaa, jotta meitä voisi käyttää tiedostamattamme.